

20. Pariyatiš niktar³⁷ xrat.
 21. Dûtak³⁸ afruzishnih³⁹, afzar pavan xrat xastunet.
 22. Dîn ayibârîh tuxšaktar-ra danišn xrat-ra staitaktar patman.
 23. Paidaktar xrat; danišn xrat-ra kariktar.
 24. Maman kola manuš xrat ait, huvarz ait; maman kola manuš xrat ait, xustakaj ait; maman kola kar niyuk bun, pavan xrat šatunet.
 25. Maman kola man dayn andam amat, sad šanat⁴⁴ zivast, bara axarij yatunt raç val puhall.
 26. Angar aigh dutak tubanik bara amat, min li apar yehavunat, li maman çut arzra kirm anduxt-i kabad anbarak šuy nišman-i napšman-ra (valman hamraç-i li la yatunat).
 27. Maman danak pavan bun kar havi-tunat, dusagaç pavan ruesman xaditunat.
 28. Maman amat tan vašupt va kalibut⁴⁸ šikast, ganaj min tan parmušt⁴⁹ bara vazlunt, kirukar⁵⁰ min kar xast va kaliput ave-bar bara ketrunt kiruk vazlunt min kalput kart ranjur vazlunt.

29. Mano daman (mat), oduxt cašm zak gabman vaxdunt, la axizat; lebbamman⁵³ zak dart yatunt, la jandinat; yedman⁵⁴ zak šikast, la rôdat; va ragelman⁵⁶ zak šikast la satunet.

³⁷ Նոյն fariādīšn իմա՝ fariādrasī է որ հոս անջատարար զրինք:

³⁸ Գ. ի մէջ ալ dūdah (ծուխ) կ'ըսուի տուն, գիւղատան նշանակելու համար:

³⁹ afrūkhtan բայէն «լուսաւորել» կը նշանակէ, իմա՝ փայլեցնել, պաշտօնացնել, բայց հոս «կանգնել»-ը աւելի նշանակալարմար երեւցաւ:

⁴⁰ Կարասի, փարթամ կազմածք:

⁴¹ Իմա՝ Այս ամենուն գերազանց կրօնքի համար աշխատելը:

⁴² Գործ:

⁴³ Ի մարմին, յաշխարհ:

⁴⁴ Այսինքն՝ Աշխարհ եկողները 100 տարի ալ ապրին զարեւել պիտի մեռնին եւ քանուստ կամուրջէն անցնին:

⁴⁵ Համարել:

⁴⁶ Իմա՝ ի բուն՝ ի խոր անդր իրին:

⁴⁷ Որ չէ տեղեկալ:

⁴⁸ Ըստ Զրադէշտանի, մարմնոյ արտաքին տե-

Յօդուածին ժամանակ (է) խրատ:
 Ծուխ (տուն) կանգնել, աւանտ⁴⁰ (ստանալ) ի ձեռն խրատու յարգարի: (Այսու հանդերձ)
 Դենի օգնելոյ զջանս քան զգիտութեան խրատու զովելի (ի վեր) պայման կալ⁴¹:
 Յայտ (է) խրատ. (իսկ) գիտութիւն՝ խրատու օգտակար (է յոյժ):
 Վասն զի ամենայն յորում խրատ գոյ՝ բարեկար է. զի ամենայն որ խրատ ունի ընդ ինչ (եւս) է զի ամենայն կար⁴² բարեբուն ի ձեռն խրատու կատարի:

Քանզի ամենայն որ յանդամ⁴³ եկն հարիւր ամս եկեաց, այլ ապա զնաց ի ուս (որ տանի) ի կամուրջ⁴⁴:

Անգարեացուք⁴⁵ թէ ընտանիք զօրաւոր են իսկ (այլ զի) յինչն հեռի լինելոց են. ինձ զի՞նչ օգուտ հող (եւ) որդ ժողովել եւ բազումս ամբարել (քանզի) այր զկին իւր սեփական ընդ իւր համառն ոչ առցէ:

Քանզի իմաստունն ի բուն իրն⁴⁶ հայի, (իսկ) դժակահն⁴⁷ ըստ երեւութից դատի:

Զի յորժամ մարմինն ապականեցաւ եւ կազապարն կոտորեցաւ հողին ի մարմնոյ մոռացաւ եւ թռեաւ (յայնժամ) իմացականութիւն ի գործոյ խափանի եւ կազապարն անբեր⁵¹ մնայ, բանական ոգին ելանէ ի կազապարէ (եւ սա) ի նեղութեան կայ:

Այն որոյ ժամանակն (եհաս) կափոյց զաչս զորս քուն էառ, (յորմէ) ոչ եւս բացցին⁵². չրթունք զորս ցաւ խփեաց, ոչ եւս շարժեցին: Զեռք որ կոտորեցան, ոչ եւս հաստատեցին⁵³: Եւ ոտք որ խորտակեցան, ոչ եւս զնայցեն:

սին է tano (tan) որմէ կը զատեն կաղապարը (kalbud = տճ. փալըպ) զոր մարմնոյ ստուերական կամ եթերային prototype կ'ընդունին:

⁴⁹ Նպ. farāmūsh.

⁵⁰ Այս բառին ստուղ նշանակութեանը չկրցանք գերահասու լինել, փարսի թարգմանիչն ալ ghāvvāl madrakeh ըսելով հանդերձ, երկրաչափան ձգած է:

⁵¹ Avebar = abibar, bibar = անբեր, անպտուղ:

⁵² Բնագիրը «յարիցեմ» կ'ըսէ ի բայէն akhizitan (նպ. barknāstan) = յանել, կանգնել: Բայց աչաց համար անյարմար ըլլալուն՝ չդրինք:

⁵³ Զարմանք որ թարգմանիչը dil կը զնէ հոս յայտնի labar:

⁵⁴ Աբար. yad:

⁵⁵ Բնագիրը «բուսանիլ» կը զնէ ruitan = նպ. rūidan:

⁵⁶ Սեմ. ragel, ար. rajal = ոտք:

30. Stur⁵⁷ mat, joit bar la vazlunet; Baxt mat, spuxtan la šayet.

31. Knun⁵⁹ tano pavan gaçnak va naça pavan daxmakistan yekavimunet.

32. Danman aigh dûtak val tani⁶² dutak gumizet.

33. Cabn va praman val xota-i tani vazlunet; nišman šuy pavan miniš nay vaxdunet, va hastakaj xastakkar yatunet.

34. Gan⁶³ ayutak, va tan taniha, naça pavan cinak-i xish; kalba (kalb) va vay pavan hamimalih dayn yetibunet.

35. Ham mes va ham kes va ham xota va ham bandak, darviš anšuta va azat martan parotarij (furutar) gabra pavan valman man yatunet.

36. Min parman-i azat martan paskunend va vacir-i avir bara dayn val minoj vatarend cigun zak banman ay mano min abitar vartak vadund.

Feraz val vartarg-i dô raç sar ayitiund cinvat puhall buland. Kola maman tan varzit yekavimunet ruban haditunet.

Farjaft pavan drud va šadih va ramišn.

Pavan šem-i Yazdan datak niyuk

Andarz-i Xosrow Kavatan

1. Aitun yemalelund aigh Anôšak rûban Xosrow-i Kavatan dayn hana amat por-gaç yehavunt, piš men zak amat gan min tan justak bôt, pavan andarz val gihânikan gopt

⁵⁷ Թէեւ ջորի ըսինք բայց ձին եւ էն ալ կը հասկցուն sutūnol:

⁵⁸ Այսինքն փոխանակ յուանալու՝ ընդառաջ վազել պէտք է բախտի:

⁵⁹ Նպ. kunūn, aknūn (այժմ):

⁶⁰ gaç = gāh = դահ, նուազական է gaçnak որ եւ քաչակ զոր դահակ ըսինք որ հոս վերջին տեղի եւ հանդատարան կը նշանակէ:

⁶¹ Dakhmak = dakhmah = գերեզմանատուն, հանգստարան ուր յայտնի է մեր Ի. Թաղ(ու)մը:

⁶² Ար. šānī = երկրորդ = այլ:

⁶³ Իսկապէս մեր «Կեանք»ն է եւ այսպէս ալ Դրինք, սակայն հոս «հողի» իմաստով է:

⁶⁴ Ինչպէս ուրիշ տեղ ալ ըսած ենք, այս բառը թէ՛ ayuk եւ թէ՛ յառուկ կարգացում է:

Զորի եկեալ՝ առանց բեռնի մի՛ գնայցէ: Բախտ եկեալ, զբռնուլ չէ պարտ⁵⁸:

Ապա մարմին ի գահակ⁶⁰ (իւր) եւ դին ի քաղմաստան⁶¹ երթան:

Յայնժամ ծուխ ընդ ծուխ խառնի:

Ինչք եւ հրաման տեառն այլում երթան: Կին զայր (այլ) ի միտս զնէ եւ ինչք իւր յընչաբաղցս երթան:

Կեանք(ը) յառուկ⁶⁴ եւ մարմին մեկուսի, զի ի տեղում իւրում, շուն⁶⁵ եւ թռչուն⁶⁶ ի մրցման (ընդ միմեանս) կան:

Թէ՛ մեծ եւ թէ՛ փոքր եւ թէ՛ տէր եւ թէ՛ ծառայ, դարվիշ մարդ եւ ազատ մարդիկ, ստորին մարդ, յայնժամ տանէ երթայ⁶⁷:

(Այն որ) գիտման ազատ մարդոց բեկանէ (անգոսնէ) եւ զվնիւր բարձրագոյն որ կանն երկնի՝ վտարէ, (այնպէս է) որպէս այն որդի որ ի հորէ (իւրմէ) վտարի:

Ի վերայ անցից երկուց քառից՝ ի սարն ելցեն ձինվատ կամրջի բարձու*: Զամենայն զոր մարմին արար (յայտ աշխարհի) հողին իմացի (անդ ի հանդերձելուն):

Վերջացաւ դրուստեօք եւ ուրախուեցան եւ խաղաղութեամբ:

ՅՈՒՆՈՒՆ ԱՍՏՈՒԹՈՅ ՏՈՒՈՂԻՆ ԲԱՐԵԱՑ ԸՆԴԱՐՁ ԽՈՍՐՈՎՈՒ ԿՈՒՆՏԱՑ

Այդպէս պատմեն թէ Անուշակ բուն¹ Խոսրով Կուստ յորժամ բարձրագահ էր, յոտորով Կուստ յորժամ բարձրագահ էր, յոտորով քան զայն թէ կեանք²(ը) ի մարմնոյ յառաջ քան զայն թէ կեանք²(ը) ի մարմնոյ անջատիցի³, առ անդարձ աշխարհայնոց ա-

⁶⁵ Մաղդէից սովորութիւն է մեռելին վրայ շուն արձակել, զիտնալու համար թէ իրօք մեռած է թէ ոչ:

⁶⁶ Գիշակեր հաւուց կ'ակնարկէ որ լոռիքեան աշտարակ բնութեամբ վրան բաց բարձր տեղեր դրուած զիտնեղուն վրայ կը յարձակին լափելու:

⁶⁷ Այսինքն՝ մեծ, փոքր, աղքատ, հարուստ, եւն, հեղուհեղ այն տունէն պէտք է պակսին:

* Այս մութ խօսքը լուսարանելու համար ուրիշ օրինակներ թերեւս պէտք են:

¹ anūshah rawān, nūshīrwan = Անուշաւան:

² Խիշտ hnqի իմաստով:

³ Jot, joit զոր ոմանք javit ալ կը կարդան մեր «գառ»ն է անտարակոյս, ինչպէս բացատրեցինք jud, judā, այլուր:

aigh cigôn amat danman gan tan-i li jutak bôt danman takht-i li madam yaxsenunît va pavan Asphan yedrunît va pavan Asphan bara hanxitunît va pavan sar-i gihanikan vang vadunît aigh martuman min venaç kartan bara pahrizît va pavan karpak varzišnih toxšak yehavunît va cabn-i gîty pavan xvar yahsenunît amat danman zak tan ait mano det-mehr⁶ bara danman tan bôt; danman martum pavan se gam nazdiktat bôt; pavan kola gaç va daman ahlaish va cabn-i gēti bara afzôt; lidanman yôm bahar-i rîmanî-ra kola manô yadman madam hanxetunet, adinaš pavan barašnum bara avayit xallunastan, ayup pavan Yezdan val hampursakih-i vehan la šikond.

Detmehr škôh-i xotaih-ra yadman val aiš la yehabunt; lidanman yôm behar-i rîmanaš-ra aiš yadman madam la han xetunet.

2. Anšotan-i gihan dardhumand yehavunît, satunît rainišan pavan minišn-i rast va kar-i varzigarih pavan kar-i gihanikan toxšak zînavand yehavunît.

3. Aynin¹³ va patman pavan kar yaxsenunît va pavan kar-i dînak rat va rast va rastan hamsaxun bît.

4. Andarz goptaran-i gan andarz niyušitar; pavan endazak val kar va patman vadunît.

5. Pavan bahar-i napšman xorsand bît va bahar-i hân aiš al šojrunît.

6. Pavan dahišn-i darvišan sipôz va vustarih al vadunît; bara nigirišn aigh cigôn apar yehavunît, xotaih xastak bara vazlunît,

⁴ Մեր Փարսի թարգմանիչը aspanvar կը կարգայ որ յայտնի սխալ է քանզի այս անունով քաղաք չկայ: Ուղիղ ընթերցումը կու տայ Գաստուր Փեշու-թանը որ «Հասարակ» կ'ուղղագրէ եւ անգլ. թարգմանութեանը մէջ Isfahan կը հանէ:

⁵ Այսինքն Աշխարհի մարդոց ձայն (վանկ) տուէք, բարոյ կարգացէք:

⁶ Այս բառին ուղղագրութեանը վրայ Փ. Թարգմանիչը իրենք ալ համաձայն չեն. մին gat-mahir կը հանէ, միւր det-makhar: Բանալին տուող բուն պահլաւ գրութիւնն է որ կը գտնուի det-mahir: Եւ որովհետեւ նշանակութեանը վրայ համաձայնութիւնը կատարեալ է (diruz = yesterday). Իրատեք կը համարւի անորման մասը det կարգալ որ եւ Փեշութանի ընթերցումն է եւ կը պատասխանէ նալ. di ին, եւ երկրորդին մէջ տեսնել mihre՝ ruz (որ) նշանակութեամբ, ըստ որում արեգակն է որ կը զանազան է ցերեկը եւ գիշերը:

սաց թէ յորժամ այս կեանք) ի մարմնոյ իմմէ զատ լինիցի, զայս զգահոյս իմ բարձէք եւ յԱսպահան⁴ տարա՛յք եւ յԱսպահան դէք եւ ի սար (գլուխ) աշխարհականաց վանկ արձակեցէք⁵ թէ Մա՛րդիկ, ի փնաս (մեղս) դործելոյ զգուշացարուք եւ ի բարի դործ վարդել ջանադիր լերուք եւ զինչ աշխարհի յանարգ կալարուք: Քանզի այս այն մարմինն է որ յերէկն այլ ինչ քան զայս մարմինն էր. յայնժամ մարդիկ մինչեւ յերիս կամս⁷ մերձ կային. յամենայն պահու եւ ժամանակի ի սրբութիւն եւ յինչ իւր յաւելոյր: Իսկ այս օր առ անսրբութեան իւրոյ ամենայն որ ձեռս ի վերայ դնիցէ⁸, նա յօրինական լուացմունս պարտի մաքրել կամ Աստուծոյ (զիմել) եւ զհամփորձութիւն⁹ վեհից չթողուլ:

Յերէկն առ շուք մեծութեան¹⁰ ձեռն ումեք ոչ տայր, այս օր սակա անսրբութեան իւրոյ, ոք ձեռն ի վերայ (նորա) ոչ դնէ:

Մա՛րդիկ աշխարհի, կարեկեց լերուք, վարեցէք զկամս (ձեռ) ի խորհել ուստ եւ ի գործել զերկիր¹¹: Առ օգնել մարդկան ջանադիր (եւ) զինաւանդ¹² լերուք:

Օրէնս եւ պայմանս ի գործ արկէք եւ յիրա դենի ուստ եւ ուստ, եւ ընդ ուստս համոզուին լերուք:

Անդարձ ասողաց վանս հոգւոյ՝ զանդարձս լուարուք: Չափաւ ի գործ եւ պայմանաւ վարեցարուք:

Բաժնի անձին բաւական լերուք եւ զբաժին այլոց մի յափշտակէք:

Ի տուրս կարօտելոց զբոս¹⁴ եւ խիստ մի՛ լինիք: Հայեցարուք թէ զի՛գոյն (ո՛րպէս), յորժամ յաւեր դառնայք, տէրութիւն (եւ)

⁷ Բայլ:

⁸ Դիակին վրայ ձեռք դրանք ամենամեծ պղծութիւն համարուած է առ Մարդեպիս եւ պարտի «բաւաշում» ըսուած օրինական անվերջանալի լուգանքներ կատարել:

⁹ Խորհուրդ հարցնել:

¹⁰ Ճիշդը տէրութեան, բայց շփոթութեան տեղի չառաւ համար զանց ըրինք:

¹¹ Մարդէական պատուիրանաց մէջ առաջին կարեւորներէն մին ալ երկրադործութիւնն է:

¹² «Ձէն» արմատն (Zin) որ տուած է «զէն(ք)», ասպագէն, իսկ հոս տարածմամբ՝ կազմ եւ պատրաստ նշանակութեամբ է:

¹³ Բառին զօրութեան յայտնի է որ ayin պիտի լինի, բայց Փարսի առաջնորդաց երկուքն ալ այսպէս դրած ըլլալուն պահեցինք:

¹⁴ Յուլացոյ, տառանդ, դանդաղ:

cabn-i stavr va došarm va dušxarîh va darviših bara vatiret.

7. Litamman zivandakih andak; tamman raç dūr va hamimal-i šikipt va datobar rast; karpak pavan avam la aşkaxund; drot va park kar la vadunît, va tan ruban-ra la makirunît bara; amat kabad karpak kart yekavimunît, adinaj paraz val cinvat puhall tartan la toban. Tamman datobar rast cigon Mithra va Rashna.

Vehan yehavunît vad garotmanik yehavunît. Apçoç²¹ al vadunît vad gadman humanand yehavunît. Maman niyukîh va juitarîh pavan kola gaç va pavan kola aiš šayat yehavuntan. Gēti pavan aspanj²² yahsenôn; va tan pavan âçân va niyukîh pavan kartan yahsenôn; barzak pavan ranj²⁴ spôz²⁵; minôî pavan napšman konišn. Danmanaj gopt yekavimunet aigh kola aiš bara avat xavitunastan aigh manô aigh bara mat humanam, va mamam litamman humanam, avam avaz val aigh avat vazruntan, avam meman avas bavihund.

Li danman xavitunam aigh min levin Anhuma khotâ bara mat homanam va stobinitan-i drôj-ra litamman humanem va laxvar val levin-i Auharmazd xota avat vazruntan; avam ahraîh avas bavihund, va xiskarih-i danakan, hamozišn-i xrat, niyuk viraišn-t xēm. Anôšak rôban yehavunet Xosrow melkan-melka Kavatan manoš danman andarz gopt apaš danman praman dat. Aitun yehavunet.

Ferjast pavan šnôm va šatîh.

¹⁵ Մեծամեծ հարստութիւններ:

¹⁶ Մրցակցութիւնը սոսկալի:

¹⁷ Անշաւ:

¹⁸ Հոս «կալան» նշանակութեամբ առնուած:

¹⁹ Երկու Ոգիներ որ ասկէջ զացած հոգիներուն:

²⁰ Իմա՛ երկնային:

²¹ Պ.ի մէջ այս բառը «այալանել, մեղադրել» իմաստով կ'առնուի միշտ:

²² aspanj, sapanj = Վասպնջ(ական):

²³ Բարիս գործելու դիւրութիւն տալու համար:

²⁴ ranj = նեղութիւն, ճգնութիւն:

²⁵ sipôz արմատ sipukhtan ի = հյ. զբոս որ

հոս քաղ նշանակութեամբ առնուած է:

²⁶ Այս բառը եւրոպացիք «Աւարմագ» կը կարգան, Փարսիները՝ «Անիուա» որ հայերէն «Որմիզ»

ինչք կորնչին. Արարք ստուար¹⁵ եւ ուրախութիւն եւ բշուառութիւն եւ կարօտութիւն վտարին (անցանէն):

Աստ կեանք կարճ. անդ ուս երկայն եւ համընթաց ահագին¹⁶ եւ դատաւոր ուստ¹⁷. բարեգործութիւն ի փոխ ոչ վարձի. Դրուատ¹⁸ եւ կալաւ ի գործ մի՛ դնէք եւ զմարմին (քան) զհոգի մի՛ պատուէք առաւել. Եթէ սակաւ ինչ բարի գործս առնիցէ ոք նա ի վերայ ճանաւատ կամըջի անցանել ոչ կարէ: Անդ դատաւարք ուստ (գոն) որպէս Միհր եւ Ռաշնայ¹⁹:

Վեհ եղբուք որպէս զի գերեզմանիկ²⁰ լինիջիք:

Ափսոս մի կարգայք որպէս զի բախտաւոր լինիցիք: Քանզի աջողուած եւ ձախտաւոր լինանայ ժամ եւ ամենայն ումեք մարմնի պատահել: Չաշխարհս յասպնջաւ²² վայր համարեալ. եւ զմարմին ի դիւր²³ եւ զբարիս առ ի գործել հաշուեալ: Չմեղս զբարիս առ ի գործել հաշուեալ. գերկինս ձեապաշխարութեամբ քաւեալ. գերկինս ձեռովք վաստակովք (ստատջիք): Եւ այս եւս ըովք վաստակովք (ստատջիք): Եւ այս եւս թէ նա ուստի եկեալ եմ (այսր), եւ վասն է՞ր աստ եմ. եւ ես զարձեալ ո՞ւր պարտիմ դառնալ. եւ յինչն զի՞նչ պահանջեն:

Ես զայս գիտացի թէ ի կողմանէ Անհու-մայ²⁶ տեառն եկեալ եմ. եւ ի ջախջախել զգրուծ²⁷ աստ եմ եւ վերստին առ Որմիզ-Տէր պարտիմ դառնալ: Եւ յինչն սրբութիւն պահանջին, եւ վաստակ իմաստնոց²⁸, եւ ուսումն խրատու, եւ բարի յարգարումն²⁹ բարուց³⁰:

Անմահացի³¹ Խոսրով արքայից արքայ կուտան որ զայս անդարձ ասաց որ եւ զայս հրամանս ետ: Այդպէս եղիցի:

Վերջացաւ գոհութեամբ եւ ուրախութեամբ:

եղած է, որ կը ցուցնէ արդէն թարգմանչաց դարուն Պարսից մէջ Hurmuzd (Հորմուզդ) հնչումը հանրացած էր:

²⁷ Իմա՛ զԱրհմ (Ահրիման = Ahriman):

²⁸ Գործ, աշխատութիւն խելացի կերպով:

²⁹ Բուն բառը «վերայումն» է, որ է յարգարումն, զարգարումն, ինչպէս առնուած է «վարսովիւրայ» եւ «ուսովիւրայ» բառերուն մէջ, որ կարծեմ միակն են «վիւրայ» արմատը պարունակող:

³⁰ Այս xēm (khīm) բառ եւք այլուր թէ մեր «խիւն», «զիւն»-ին մէջ թարգմած «հիւն» է = բար, բնութիւն (caractère) նշանակութեամբ:

³¹ Անուշ, անուշակ = անմահ, rawān = ուրու, հոգի, որով կրնար ալ «անմահ հոգի» թարգմանուիլ, բայց հոս իմաստը մեր դրածն է:

ՄԱՏԵՆ ԺԱՏՐԱԿԻ

Pavan šem-i Yezdan

Vezarišn-i¹ catrang va hanxetu nišn-i Vin-Artaxšir.

Aitun yemalalund aigh dayn xotaih-i Xosrov anōšak roban min Divsarim reba šatruiar-i Hendukaniah, madam hozmotan-i xrat va danakih-i Ayran šaturikan va čutaj-i napšman nikir catrang hana doxht; 16 tak min ozmbort⁵ va 16 tak min iakand-i⁶ čoxr⁷ kart yatunî.

2. Levatman zak catrang yak hazar va dô sad gamla bar zahaba⁸ va açim⁹ va gohar va murvarî va jamak¹⁰, navad pîl apaš mandum-i matagik kart levatman šatunî. Va Taxtritius cigôn dayn danakan pavan vazin yehavunt, levatman šatunî.

3. Pavan parvartak angôn nipišt yekavimunt aigh. Avayet cigôn lakum šem pavan melkan-melkaîh pavan lenman hamak melkan-melka humanî, avayet aigh danakan-i lakum min zak lenman danaktar yehavunt. Het cem-i denman catrang vezarî adinaš sak baj šatunî.

4. Melkan melka cahar yôm deman ba hunast va hic aiš la yehavunt min danakan-i Ayranšatur mano cem-i zak catrang vezartan šayast.

5. Satigar yôm Vazurk-Mithra-i Boxtkan madam val ragelman yekavimunt, apaš gopt aigh.

6. Anōšak yehavunt, li cem-i denman catrang vad lidenman yôm min zak cem-ra-bara la vezart vad lakum va kola mano pa-

¹ Vezar, guzār = վճար = օրհնք եւ եղանակ:

² hūzmūdān, āzmūdān, /āzm, huzm = ուսմ(ն), ուսում(ն):

³ ՊՆԼ. գրութեան մէջ թիւերը սովորաբար թուանշանով կը գրուին: Հոս մեր Փարսի առաջնորդները՝ մին šanzdah, միւսը dahšas (šanzdah = dah shish) փոխադրել են:

⁴ Այս բառը Ռուսա-Պարսկահայոց մէջ շատ դժուար է (թակել = զարնել, ծեծել) = pofiduf նշանակութեամբ:

⁵ Փէշուրթնի aozamburt կ'աղագրէ:

⁶ Բառը թէ՛ iakant եւ թէ՛ iakoud կը կարգացուի. առաջինը Պատմաբանն է, երկրորդը Փէշու-

Յանուն Աստուծոյ

Վնարումն ճատրակի եւ զիւտ վին-Արտախշրի:

Այդպէս պատմեն եթէ առ տէրութեամբ Պարսիկու Անուշաւանայ, ի Դեւսարիմայ փառաշուք արքայէն Հնդկաց, առ ի փորձել² զխրատ եւ զիմաստութիւն Արեւաց աշխարհի արանց եւս եւ զօգուտ (իսկ) իւր նկատելով զճատրակ հնարեաց. 16³ թակ⁴ ի զմէջսոյ եւ 16 թակ ի յակնթէ կարմրոյ կազմեաց:

(Եւ) ընդ այսմ ճատրակի, մի հազար եւ երկ երեւր ուղտու բեռն ոսկւոյ եւ արծաթոյ եւ զոհարի եւ մարգարտի եւ ճամակ (հանդերձեղէն), իննսուն փիղ կարասի¹¹ մեծագին հանդերձեաց եւ ընդ նոսին առաքեաց: Եւ զՏախտրիտոս քանդի ի մէջ իմաստնոյ յոյժ մեծ էր ընդ նոսին առաքեաց:

Ի հրովարտակի այնպէս գրեաց եթէ. Պարս է, զիւրոյն (որպէս) դու զանուն արքայից արքայի (կրեւ) եւ ի վերայ մեր ամենեցուն արքայից արքայ զանձն համարես, պարս է զի (եւ) իմաստունք քո քան զայնոսիկ որ առ մեզ կան իմաստնագոյն լինիցին: (Արդ) կամ զլուծումն այսր ճատրակի վճարեցէք¹² կամ սակ (եւ) բաժ¹³ առաքեցէք:

Արքայից արքայ չորս օր ժամանակ խընդրեաց եւ ոչ ոք չգտաւ ի մէջ գիտնոց Արեւաց աշխարհի որ զմեկնութիւն այնր ճատրակի վճարել կարացէ:

Յերրորդում առուր Վզուրկ-Միհր Բուխտական ի վերայ ոտից եկաց եւ նա ասաց թէ.

Անուշակ լերուք (Արքայ), ես զմեկնութիւն այսր ճատրակի մինչեւ ցայս օր (զայն մեկնութիւն) * ոչ վճարեցի որպէս զի դուք եւ ամենայն որ յԱրեւաց աշխարհի էք, զի-

թանին որ արարին տուած է yēshūt մինչ մեր «յա-կինթ» աւելի նախնական կ'երեւայ:

⁷ Աղաւաղմամբ նպ.ի ցւրkh անցած է:

⁸ Ար. zahab:

⁹ Ար. sim:

¹⁰ Հայ. փամուկ որ թերեւս «ճամակ»ի յոռի ընթերցումն է:

¹¹ «Կարասի»ով մի միայն կահ ու կազմած չի հասկցուի, այլ ամէն արժէքաւոր իրեղէններ:

¹² Իմա՛ լուծէք:

¹³ Իմա՛ հարկատու եղիք:

* Ինչպէս կը գիտուի, պարսիկ աւելորդ կրկնութիւններ շատ կը պատահին պճ. գրութեան մէջ, հակառակ, միւս կողմանէ, հեռագրական ոչնչութեան:

van Ayran-šatur humanî bara xavitunit aigh dayn Ayran-šatur gabra-i li danaktar humanem.

7. Li cem-i denman catrang xvâriah vezârem va sak va baj min Divsarim yansegunam val axarij mandum vadunam val Divsarim šatunam ziaš vezartan la tuban; azaš dôbarak sak li vaxdunam; va pavan danman aviguman yihavunit aigh lakum pavan melkam melkai arzanik humanî va danakan-i lanman min zak-i Divsarim danaktar humanmand.

8. Melkan melka se bar gopt aigh ziâ Vazurg-Mithro, Taxtritius-i lanman. Apaš doazdah hazar jôjan val Vazurg-Mathur Parmut datan.

9. Yôm-i datigar Vazurg-Mithr Taxtritius val pêš bavihunast va gopt aigh. Divsarim denman catrang pavan cem-i karizar homanâk kart.

10. Apaš homanâk dô sarxota kart melka val matiaveran, val havij va dašnak homanâk; parzîn val artištaran sardar homanâk; pîl val puštapanan sardar homanâk; va soçia val açobaran sardar homanâk; piatak val zak hampiatâk homanâk pêš razm.

11. Avaš axar Taxtritius catrang hanxetunt levatman Vazurg-Mithr vazit¹⁴ va Vazurg-Mithr se yadman min Taxtritius bort va pataš raba ramišn val hamak kešvar mat.

12. Axar Taxtritius madam val ragelman yekavimunt, avaš gopt aigh,

13. Anōšak * yehavunt; Yazat danman varj va gadman va hamavandih va pirozgarih val lakum dat, Ayran va Anayran xota humanî.

14. Cand vad danakan-i Hindukan danman catrang hana duxt hanxetunt pavan kebad arj va ranj val hana cinak yaitiunt hanxetunt hic aiš vezartan la tuban yehavunt.

15. Vazurg-Mithr-i lakum min açan xrat-i napšman aitun xvariha va sapukiha bara vezart.

¹⁴ Հոմ = համ, օր. հոմանուն, հոմանիշ, հոմարուն, եւն:

¹⁵ Տես Կարնամակ, ծան. Հ. 132:

¹⁶ Տես Կարնամակ, Հ. 38:

տասըիք եթէ յԱրեւաց աշխարհի եւ իմաստնագոյն եմ:

Ես զլուծումն այսր ճատրակի դիւրաւ վճարեցից եւ սակ եւ բաժ ի Դեւսարիմայ առից եւ այլ ինչ յօրինեցից եւ առ Դեւսարիմ առաքեցից, զոր նա լուծանել ոչ կարացէ. եւ ի նմանէ կրկին սակ եւ առից. եւ այսմ ապեղուման եղերուք թէ դուք (կոչման) արքայից արքայի արժանի էք եւ գիտունք ձեր քան զորս Դեւսարիմի գիտնագոյն են:

Արքայից Արքայ երեցս գոպեաց թէ կեցցես Վզուրկ-Միհր, Տախտրիտոս մեր: Ապա նա երկոտասան հազար դրամ Վզուրկ-Միհրի հրամայեաց տալ:

Ի վաղիւն Վզուրկ-Միհր զՏախտրիտոս առաջի կոչեաց եւ ասաց թէ Դեւսարիմ զայս ճատրակ ըստ մտաց պատերազմի հոմանակ արար:

Նա հոմանակ¹⁴ երկուց տիրապետուց առ իւր թաղաւորս համանմանս, (մին) յաջմէ եւ (միւսն) ի ձախմէ: Թագունին արդնրեւ (միւսն) ի ձախմէ: Թագունակ: Փիղ կէց¹⁵ զօրաց սարտարի հոմանակ: Փիղ փուշտիպանաց սարտարի հոմանակ եւ ձի¹⁶ ասպաւարաց սարտարի հոմանակ. հեռագրական համարից¹⁷ հոմանակ առաջի ուղտիւն համարից:

Եւ յետ այնորիկ Տախտրիտոս ճատրակ արկ (եւ) ընդ Վզուրկ-Միհրի խաղաց եւ Վզուրկ-Միհր երկու ձեռս ի Տախտրիտոս վզուրկ-Միհր մեծ խնդութիւն ընդ հատարաւ¹⁹ եւ աստի մեծ խնդութիւն ընդ համակ աշխարհ եկին:

Ապա Տախտրիտոս ի վերայ ոտից եկաց եւ նա ասաց թէ.

Յաւիտեան կեանք. Աստուած զայս պերճութիւն եւ զբախտ եւ զաջողութիւն եւ զյաղթութիւն քեզ եւ, (իրաւամբ ուրեմն) Արեւաց եւ Անարեւաց տէր էք (դուք):

Մի քանի գիտունք Հնդկաց զայս ճատրակ կազմեցին մեծաւ աշխատութեամբ եւ նեղութեամբ եւ յայս վայր առաքեցին (զոր) ոչ ոք վճարել կարաց:

Վզուրկ-Միհր ձեր ընտոծին խրատով սղգոյն դիւրութեամբ եւ թեթեւութեամբ վճարեաց:

¹⁷ Pad, ped = նպ. paī = հետ, յորմէ ձեռաւորն «համար»ի իբր համարիւ, համարայլ:

¹⁸ Vazitan (bazidan) = խաղալ:

¹⁹ Իմա՛ վաստիկցաւ (երեք անգամին ալ):

* Տես Կարնամակ, Հ. 59:

16. Avaš zak and xastak val ganj-i melkan melka vēš kart.

17. Malkan malka datigar yômi Vazurg-Mithr val levin xvast.

18. Avaš val Vazurg-Mithr gopt aigh. Vazurg-Mithr! Lenman maman ait zak mandum ciam²⁰ gopt aigh vandunam val Divsarim šatunam.

19. Vazurg-Mithr gopt aigh. Min dahinpatan dayn denman hazarak.

20. Artaxsir kartārtar va danaktar yehavunt, va vin-Artaxshir hana duxt pavan šem-i Artaxsir hanxetunam. Taxtak-i vin-Artaxsir val Spandumat²⁴ damik²⁵ homanak vadunam.

21. Va si moharak²⁶ val si yôm va šapan homanak vadunam, panz dah spît val yôm homanak vadunam va panz dah-i siah val lelia homanak vadunam.

22. Gartânâk²⁷ hana tak val vartišn²⁸⁻ⁱ axtaran va gartišn-i sipihar homanak vadunam.

23. Ayuk madam gartânâk-i angôn homanak vadunam aigh Auharmazd ayuk kola niukih valman yehabunt.

24. Thalim aitun homanak vadunam cigôn minoi val gēfi.

25. Se angôn homanak vadunam cigôn humat va hoxt va huaršt, va minišn va gubišn va kunišn.

26. Cahar angôn homanak vadunam cigôn cahar amizišn mano anšota azaš, avaš cahar čuk gēfi. Xoračan va Xorbaran³² va Nimrôz va Avaxtar.

²⁰ chiam = cham = (ānchi baman):

²¹ Փարսիները աշխարհի տեղադրվածը երեք շրջանի կը բաժնեն, հազարական տարի տեղադրվածը, դուրս ձգելով Ջրադաշտին առաջ անցած ժամանակը: Առաջին շրջանը Ջրադաշտին, երկրորդը եւ երրորդը անոր սերունդէն Յուշիտար Բամի եւ Յուշիտար-Մահ անուն մարգարէներուն երեւնալէն հաշուելով: Յետ վերջնոյս յարութիւն մեռելոց եւ նորոգումն աշխարհի եւ կորուստ Ահրիմանայ:

²² Հետաքրքրուած ընթերցողը կը յիշեն անշուշտ թէ «Բագմամէտ»-ին մէջ մենք այս «Քրտար» կը պաշտպանէինք ընդդէմ «Քրպիկար»-ի զոր կ'առաջարկէր բաբելոնացի փորձ. Միք. Փաշա, եղիշէի «Քրպիկար» բառին առթիւ: Արդ հոս նորագոյն հաստատութիւն եւս կ'առնէ մեր կարծիքը՝ բառին գործունէայ եւ վաստակաւոր իմաստով զոր most industrious կը հանէ փէլոթանը իւր անդ. թարգմ.ը մէջ:

²³ Յայտնի չէ թէ ի՞նչ է վիճք, կը կարծուի թէ նախ խաղը լինի:

եւ զայնչափ հարստութիւն ի դանձ արքայից արքայի յաւել:

Արքայից Արքայ յերկրորդում աւուր

զվզուրկ-Միհր առ ինքն կոչեաց:

Եւ նա ցվզուրկ-Միհր ասաց թէ. Ո՛վ վզուրկ-Միհր մեր, զի՞նչ էր այն զոր ինձ ասացեր թէ արարից եւ առ Դեւատրիմ առաքելից:

Վզուրկ-Միհր ասաց թէ ի դեհպետս այսր հազարելի²¹

Արտաշէր քրտարագոյն²² եւ իմաստնադոյն եղեւ, եւ (եւ) Վին-Արտաշէր²³ կազմինչ յանուն Արտաշէր յօրինեցից: Զտալստակ Վին-Արտաշէր՝ Սպանդարամետի երկրի հովանակ կազմեցից:

Եւ երեսուն քարինս ցերեկի եւ գիշերի հոմանակ արարից, հնգետասան սպիտակ տուրնջեան հոմանակ արարից եւ հնգետասան սեւա գիշերի հոմանակ արարից:

Զշրջան իւրաքանչիւր թակի՝ շրջանի ախտարաց եւ շրջանի սիւրուի²⁰ հոմանակ արարից:

Զմին ի թաւարման այնգոյն հոմանակ արարից թէ Աւուրմազդ մի (է) ամենայն բարիք ի նմանէ են:

Զերկուս այդգոյն հոմանակ արարից զիդոյն երկինք եւ երկիր:

Զերիս այնգոյն հոմանակ արարից զիդոյն բարի միտք եւ բարի խօսք եւ բարի վարք (միտք եւ խօսք եւ գործք)³⁰:

Զչորս այնգոյն հոմանակ արարից զիդոյն խառնուածք որ ի մարդ գտանին, եւ են չորք կողմանք աշխարհի. ինքսան³¹ եւ ինքսան եւ ինքսան³³ եւ Աւախտար³⁴:

²⁴ Զէնտ Cpenta armaiti (սուրբ իմաստութիւն) = isfandārmad պահապան Ոգին էր երկրի եւ նոյն ինքն երկիրն միանգամայն զի երանեանք թէ՛ կ'անձնաւորէին տարերքը եւ թէ՛ գաղափարը ըմբռնելով մասնաւոր իմաստակալ Ոգւոց (Ամէշ) պաշտպանութիւնը կ'ընդունէին:

²⁵ Որ եւ գամիք, թուի լինել մեր «ցամաք»ը:

²⁶ muhra = խաղի piécenները:

²⁷ gardāna

²⁸ V = G. լծորդութեամբ vartish = gartish (gardiš):

²⁹ Սիւրու = տիեզերք:

³⁰ Փակառեւ մասը, իբր բացատրութիւն դէնտի, ետէն աւելցած կ'երեւի:

³¹ Արեւելք:

³² Արեւմուտք:

³³ Հարաւ:

³⁴ Հիւսիս:

27. Panj angôn homanak vadunam cigon panj rôšanih cigôn Xoršît va mah va starak ataš va barzak min açman yatunet.

28. Šaš angôn homanak vadunam cigôn datan daman pavan šaš gaç-i gačanbar.

29. Hanxetuntak-i vin-Artaxšir madam taxtak aitun homanak vadunam cigôn Auharmazt xotâ amataš dam val gēfi yehabunt.

30. Vartašn va gartašn-i mohrak pavan gartanak angôn homanak cigôn anšotan dayn gēfi band val minoyan patvast yekavimunt; pavan hapt va doazdah hamak vartend vehizend. Va amat aift ayuk val thani⁴³ zanend va madam cinand cigôn martuman dayn gēfi ayuk val thanik maxitund.

31. Va amat pavan gartanak-i hana gartišn hamak madam cinand, angoši tak-i anšota mano hamak min gēfi vathiran yehavund.

Va amat thanij bara hanxetund, angošitak-i martuman mano pavan ristaxiz hamak zivandak laxvar yehavund.

32. Melkan Melka amataš zak saxun ašnut ramišnik yehavunt va parmut doazdah hazar sossia tajik min hammoî, patisar pavan zahaba murvarit, va doazdah hazar gabra jovan mano pavan vazîn-i min Ayranšatur doazdah hazar zareh-i haft gart va doazdah hazar šamšir-i polaptîn-i verast⁵⁰ hindok doazdah hazar kamar-i haft cašmak va avarik kola maman dayn doazdah hazar

Հինգ այնգոյն հոմանակ արարից զիդոյն հինգ ուշնութիւն զիդոյն ինքաշէտ³⁵ եւ մահ³⁶ եւ աստղ (եւ) կրակ եւ պարզկայ³⁷ յերկնից լինի:

Վեց այնգոյն հոմանակ արարից զիդոյն արարչութեան ժամանակ ի վեց պահս գահահարարի³⁸:

Զկարգաւորութիւն Վին-Արտաշէր ի վերայ տախտակի այդգոյն հոմանակ արարից զիդոյն Աւարմազդ Տէր երբ նա գոյութիւն աշխարհի եւ³⁹:

Զյառաջ եւ գյետ խաղացութիւն քարանդ շարժման այնգոյն հոմանակ զիդոյն մարդիկ (որ) յաշխարհի կապեալ եւ (այլ) ընդ երկնայնոցն պատուաստ ունին⁴⁰ (եւս եւ) որպէս եւթն⁴¹ եւ երկուտասան⁴² որ համակ դնան եւ դառնան: Եւ այն զի գմին ընդ միւսն հարկանեն եւ բառնան ի միջոյ⁴³ զիդոյն մարդիկ որ յաշխարհի՝ ընդ միմեանս բախին⁴⁵:

Եւ երբ յետ շրջաբերութեան իւրաքանչիւրոյ զամենեւին ժողովին բառնան, (նշան է) զնալոյ մարդկան որ համօրէն յատեաց վտարելոց են⁴⁶:

Եւ զի երկրորդ անգամ չարեն, (նշան է) չուելոյ մարդկան (աստի) որ ի յարութեան ամենեւին կենդանի դարձեալ լինելոց են⁴⁷:

Արքայից Արքայ յորժամ զայս լուաւ՝ ուրախ եղեւ եւ հրամայեաց երկուտասան հազար ձի տաճիկ համակեր, յօտից ցլուխ զար ձի տաճիկ համակեր, յօտից ցլուխ զար ձի տաճիկ համակեր (զարգարտով) եւ ոսկւով (եւ) մարգարտով (զարգարտով) եւ 12.000 այր յովան⁴⁸ յընտրելոց Արեւաց աշխարհի եւ երկուտասան հազար զրահ եւթնադուցիկ⁴⁹ եւ երկուտասան հազար սուսեր պողպատիկ պատրաստեալ ի Հնդկիս, երկուտասան հազար կամար եւթնաշէնայ⁵¹ եւ այլ տասան հազար կամար եւթնաշէնայ⁵¹ եւ այլ

⁴⁸ իրադակցին անպաշտպան քարը զարնելով վերցնել:

⁴⁹ կապ եւ կոխ:

⁵⁰ Երբոր այսպէս հեղձեալ ժողովելով քարերը՝ խաղը վերջանայ, աս նշան է թէ մարդիկ առ հասարակ այս աշխարհէ պիտի չուեն:

⁵¹ Եւ երբ դարձեալ չարեն, նշան է թէ պիտի յարութիւն առնեն եւ նորոգ կեանք պիտի սկսին:

⁵² Աւետարանի մէջ ծանօթ կենդանիի նշանակութեամբ զործածուելը արդեւ մը չէ որ բառը իր ստուգաբանական իմաստով այլ եւս ուրիշ պարագայի մէջ չգործածուի քանի որ բուն բառն է, անսխառնակելի (javān = jeune):

⁵³ Եթեւ կտորներով աղուցուած:

⁵⁴ virāstan, pirāstan = պատրաստել:

⁵⁵ Գօտի 7 գրպանակով:

gabra sosia avayast, kola maman apurnaki-hatar pîrayinitar.

33. Vazurk-Mithr Buxtakan madam valmansan sardar kart va rôzikar-i vazîtak pavan niyuk dahišn, Yezdan ayibarih val Hindukan šatunt.

34. Divsarim-i raba šaturiar-i Hindu-kaniah, amataš pavan zak ayinak xaditunt min V.-M.-i Buxtakan cahal yôm daman bavihunast.

35. Hic aiš la yehavunt min danakan-i Hindukan mano cem-i zak Vin Artaxsir xavitunast.

36. V.-M. thanij ham-cand zak sak va baj min Divsarim yansegunit va pavan niyuk dahišn⁵⁴ vazurg avrang⁵⁵ laxvar val Ayran-šatur yatunt.

37. Vazarišn-i cem-i catrang deman aigh ci-š pavan nîruk; min zak cigôn danakan-j gopt yekavimunat aigh Pîrôz aigh pavan xrat yedrûnet min han azîn-xratik matakva-rih xavitunistan⁵⁶.

38. Vasitan-i catrang denman aigh girišn va toxšišn pavan nigâç⁵⁷ daštan-i afzar-i benapšman viš toxšišn cigôn val bortan šayastan-i afzar-i valman thany. Va pavan humit-i afzar-i valman-i thany bortan šayastan-ra yedman-i sarîh la varzišn; va hamvar afzar ayuk pavan kar va avarik pavan paharîz yahsenunišn.

Va nigirišn bundaki minišniha va avarik angon cigôn dayn ayninak-namak nipišt yekavimunat.

Ferjaft pavan šnôm va šâtîh.

ամենայն ինչ որ երկուստան հազար արանց ձիւսորաց պիտոյ էր (եւ) ամենայն որ մանուկ էր հասակաւ եւ գեղով:

(Եւ) զՎ.Մ. Բուխտական ի վերայ նոցա սարդար կարգեաց եւ ի ժամու պատեհի⁵², յաջողութեամբ (եւ) Աստուծոյ օգնականութեամբ ի Հնդկաց (աշխարհ) առաքեաց:

Դեւսարիմ մեծափառ արքայն Հնդկաց, իրեւ զայս այսպէս ետես⁵³, ի Վ.Մ. Բուխտականէ քառասուն օր ժամանակ խնդրեաց:

Ոչ ոք չգտաւ ի դիտունս Հնդկաց որ զմեկնութիւն այնր Վին-Արտասիր իմացի:

Վ.Մ. կրկին այնչափ սակ եւ բաժ ի Դեւսարիմայ էառ եւ յաջողութեամբ (եւ) մեծաւ փառօք վերստին յԱրեւաց աշխարհ դարձաւ:

Խելամուտիւն խորհրդոյ ճատրակի յայտ է զինա ի կորով մտաց հայի, որպէս եւ հմուտքն ասացին թէ Պերոզութիւն որ ի ձեռն խրատու կատարի, նոյն այն չքնաղ խրատու արդիւնք համարելի է:

Խաղ ճատրակի այսպէս է. նայել եւ ջանալ ի պահպանել զքարինս իւր մեծաւ ուղղութեամբ որպէս եւ տանել զտանելի աւճառս իւրոյ ոտիւ: Եւ յուսով զքարինս այնր երկրորդի⁵⁸ տանելոյ ձեռն յանիրաւութեան չվարկել⁵⁹ եւ համալար⁶⁰ աւճառ մի ի դործ (ունել⁶¹) եւ զայլս ի պահեստի դնել:

Եւ զհայեցուածս ի բնիկ կէտ մտաց ուղղել⁶² եւ այլ մանրամասնութիւնք այնպէս են որպէս ի յօրինաց նամակս⁶³ գրեալ են:

Վերջացաւ զոհութեամբ եւ ուրախութեամբ:

ՎԵՐՋ

ԵՓՐԵՏԻ ՍԱՀՄԱՆԱԳԼՈՒԹԻՒՆԸ ՊՈՍՊԵՆՈՍԻ ԺԱՄԱՆԱԿԻՆ ՄԻՆԶԵՐ ԸՐԸՐԸՑԻՈՑ ԱՅԽԱՐՀԱՅԵԼՈՒԹԻՒՆԸ*

(Շարունակութիւն):

§ 8. Զինման կերպարանափոխութիւնի
Պարսկական պատերազմաց ժամանակ:

Եթէ այժմ խնդրէն դուրս թողով զօրաքանակներու աղբուրիւնը, ջանանք որոշել թէ ինչ բան ամէնէն աւելի յատկանշական է այն սպառազինման մէջ, որ կը տրուէր Արեւելի բոլոր զօրազնորներուն, պիտի դարձանանք տեսնելով որ ամէնէն աւելի փոյթ տարուած է պաշտպանողական մասին: Անշուշտ զրահաւառ սպառազինութիւնը գործածական էր հռոմէական բանակին առաջին ժամանակէն ալ ի վեր. գոնէ այս մասին Պողիւրիոսի տուած ցուցումները շատ հաստատական են³²⁶: Բայց ի սկզբան՝ պատերազմիկներու մեծագոյն մասին համար՝ զրահը — ինչպէս կը ցուցնէ Էրոպ. cuirasse բառը (ծագած cuir «կաշի» բառէն, լատ. corium). — միայն կաշեփոկներու կամ կաշեայ շերտերու գումարումը կամ զօղուածն էր, եւ միայն սրաին կողմը կը զօրացուէր երկաթի տախտակով մը: Առաջին դասի քաղաքացիները կ'ընդունէին տեսակ մը վառապան (վերապահ) որուն վերաբեր կամ օղակները կը ծածկուէին մետաղեայ վահանակներով: Հետզհետէ այս սպառազինութիւնը վերապահուեցաւ սպայից³²⁷:

Դարաւոր կռիւներն իրանեան աղբուրուն ղէմ, որոնք իրենց ամէն ընտիր զօրազնորուն կու տային զրահն ու սպառաքարը, պատճառ եղան որ հռոմայեցոց ճաղուկ ու գործնական հանճարն առնու եւ ընդգրկէ միւլեոյն սպառազինութիւնները: Չենք գիտեր թէ այս կերպարանափոխութիւնն ե'րբ

աւարտած է³²⁸. բայց արդէն շատոնց գիւրեւ երած էր Չ. դարուն, որուն համար յիշատակարանաց աւելի հարուստ բով մ'ունինք: Այս ժամանակ նոյն իսկ հետեւակը «զրահավառ» սպառազն էր, կրելով մետաղեայ զրահ ու սննդամաններ. բայց աստի զրահը կը պատէ թանձր վառապան մ'ալ: Ասոր վրայ կը յաւելու սաղաւարտ մը՝ նոյնպէս մետաղեայ, եւ հակայ վահան մը³²⁹: Պողիւրիոսի ժամանակ ալ հռոմէացի հեծեալները՝ յունական բանակներու այրուծիոյն նման՝ պղնձեայ զրահ մ'ունէին, եւ պէտք ենք կարծել թէ անոնց ձիերն ալ՝ յունականաց նման՝ երկաթի այլեւայլ վառեր կը կրէին՝ որոնք կը պաշտպանէին գիւրեւ, լանջն ու կշտերը: Բայց այս հեծեալախմբերը շատ անշան էին իւրաքանչիւր լեզէոնի մէջ, եւ Սատարաց քեի կը բաղկանային այն հպատակներէն ու օտարներէն՝ որոնք իրենց ազգային շատ աւելի պարզեալ զինավառութիւնը կը պահէին: Լեզէոնին մանրաթափանցիկէն, ինչպէս վերն ըսենք, յառաջ եկան գումարտակներ, որոնք անշատ Գումարներ (numeri) եղան: Արդ իբր այն ժամանակներն՝ երբ այս բնաշնորհները կատարուեցաւ, երեւան կու գան՝ նոր կազմակերպութիւններ, որոնք՝ ուրիշ յորջորջանաց հետ՝ կը կրեն նաեւ առնուներս՝ զրահաւառ կամ կուռ սպառազնեմ (catafracti կամ catafractarii) եւ պատեմազնեմ (clibanarii)³³⁰:

³²⁸ Առիթուն Մարտագիտականաց երկրորդ մասին համեմատ՝ Պարթեւաց եւ Հայոց սպառազինման այս նմանողութիւնը կ'ելլէ մինչև Աղբիւրանոսի ժամանակը:

³²⁹ Diehl, Justinien, p. 116 ff. — Քանի որ պատկերաւոր յիշատակարանները կը պահանջեն, մեր տեղեկութիւնները կը քաղենք մարտագիտական, եւ տեղեկութիւնները կը քաղենք մարտագիտական, եւ տեղեկութիւնները կը քաղենք մարտագիտական: Մարտիկ կայանք անուն կրող Ռազմագիտականէն, որ Արեւելի պատերազմներուն ժամանակից երկու անգամ էր երկարութիւնը:

³³⁰ Տե՛ս Fiebigger, Clibanarii, ի Հանրագ. Պատմ.-Վ.: — Արդէն Աղբիւրանոսի ասան զոյգութիւն ունէր՝ քիւ զրահաւառ Գաղղիացոց եւ Պանոնիացոց (ala catafractata. տես CIL, XI, 5632). Բայց անց կըզիացեալ դուռ մըն էր, եւ դարձեալ Տրպիտասի կըզիացեալ մեծ պատերազմէն վերջն ալ ստեղծուած է: — Հմտ. Նազար, Ներքոյեան տառի կատարող. Աղ. ասացեալ Nazari, Panegy. Constantino Aug. dictus, 22, հրտ. Baehrens, p. 230), որ կ'ըսէ. Երկաթի ծածկութիւն ձիերն ու մարդիկ հաստաբաղէս պատուած են (Operimento ferri, equi atque homines pariter obsaepti). Ասանք Պատեմազնեմ կը կոչուին բանակին մէջ (Clibanarii in exercitu nomen est): Վերուստ ծածկուած են մարդիկը, որոնց լանջապանք բացուած ըլլաւ: Բայց անհոգութիւնն ու ծուլութիւնը հեռագահէ զի նուորական մարզանքները նուազեցուցած ըլլալով՝ զի նուորներն սկսան շատ ծանր գանել այն զէնքերը՝ որոնք միայն գանգաւ կը կրէին եւ թոյլութիւնը զորոնք միայն գանգաւ կը կրէին եւ թոյլութիւնը: Ինչպէս լեզնեւոն նախ զրահէր՝ յետոյ սպառաքարը: — Այս ողբիւ մէջ անշուշտ չափազանցութիւն կայ:

* Շարունակութիւն 1951, թ. 8—10, էջ 324—339 յօդուածին:

³²⁶ Տե՛ս այս մասին Մարքարդի տուած համառոտ լուրերը՝ Marquardt, Organismilit. (զգ. թրգմ.), p. 25 ff., 39 ff.:

³²⁷ Վեղեկիւն կը վկայէ թէ իւր ժամանակ, եւ այն՝ քիչ ժամանակ ի վեր, հետեւակ միւլեոյն (pedites constat esse nudos, աղ. Ա., 20): Հռոմի հիմնադրութիւնէն սկսեալ մինչև Գրատիանոս, հետեւակաւորը միշտ սպառաքարու էր եւ զրահաւոր. բայց անհոգութիւնն ու ծուլութիւնը հեռագահէ զի նուորական մարզանքները նուազեցուցած ըլլալով՝ զի նուորներն սկսան շատ ծանր գանել այն զէնքերը՝ որոնք միայն գանգաւ կը կրէին եւ թոյլութիւնը զորոնք միայն գանգաւ կը կրէին եւ թոյլութիւնը: Ինչպէս լեզնեւոն նախ զրահէր՝ յետոյ սպառաքարը: — Այս ողբիւ մէջ անշուշտ չափազանցութիւն կայ:

⁵² Աստղադէտներէն յաջող ժամը որոշուելով:

⁵³ Այսինքն երբ ամէն ինչ լսեց հասկցաւ:

⁵⁴ ճատրար՝ բարի տուչութեամբ (բախտի):

⁵⁵ avrang = գահ, եւս եւ չքեղութիւն, բարձրութիւն, եւս:

⁵⁶ Այն յաղթութիւնը որ խելքով եւ խորհրդով ձեռք կ'անցնի, իմաստութեան արդիւնքը գիտցիր եւ ոչ բերման բախտի:

⁵⁷ nigāh dāshthan = ի նկատի ունել = պահպանել:

⁵⁸ Հակառակորդին:

⁵⁹ Խաղախութիւն չընել:

⁶⁰ Միշտ:

⁶¹ Բանեցնել:

⁶² Խաղին բուն նպատակին պատկառ կալ:

⁶³ Խաղը մանրամասնաբար աւանդող հրահանգներուն մէջ: